

PRESENTACIÓ

Presència pública i compromís social de la
història de l'educació. Passat, present i futur
*Public Presence and Social Commitment of the
History of Education. Past, Present and Future*

Francisca Comas Rubí

xisca.comas@uib.es

Universitat de les Illes Balears, GEDHE-IRIE (Espanya)

María del Mar del Pozo Andrés

mar.pozo@uah.es

Universitat d'Alcalá de Henares (Espanya)

Passades tres dècades del primer número de la revista *Educació i Història*, pensem que serà interessant encetar una nova dècada amb un monogràfic que convidi a repensar i reflexionar sobre el que ha aportat la història de l'educació a la societat, vist des del present i amb perspectiva de futur. La idea va sorgir arran d'una jornada seminari celebrada a Palma el maig de 2024, titulada El Compromís Social de la Història de l'Educació, organitzada pel Grup d'Estudis d'Història de l'Educació (IRIE-UIB) en el marc d'un projecte de recerca sobre història pública,¹ amb la col·laboració del Laboratori del Patrimoni Historicoeducatiu de la UIB i de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana (IEC). Aquesta jornada seminari sumà diverses activitats científiques amb l'objectiu d'analitzar i debatre sobre la història de l'educació que es fa en aquests moments, tant des de dins com des de fora de

¹ Fem referència al projecte titulat «Historia pública de la educación en España (1970-2020). Percepción social, memoria colectiva y construcción de imaginarios sobre los docentes y sus prácticas» (PID2020-113677GB-I00/MICIU/AEI/10.13039/501100011033).

l'acadèmia, des del compromís amb la societat i els públics. Per aquest motiu, començà amb la projecció d'un documental de contingut historicoeducatiu i posteriorment es feu una taula rodona amb experts de l'acadèmia i amb el director i guionista del documental. Seguidament, es feu un simposi sobre història pública de l'educació, encapçalat per una conferència plenària a càrrec de Marc Depaepe, i, després, un debat. La jornada es va concloure amb un panel d'experts per analitzar, qüestionar i debatre els resultats més recents del projecte de recerca esmentat i aportar noves idees i iniciatives amb vista al futur. Entre aquestes iniciatives, sorgí la idea de continuar el debat iniciat sobre la presència pública i el compromís social que la història de l'educació ha mantingut amb la societat les darreres dècades. Es decidí fer un monogràfic amb participació diversa i internacional, que convidés a la reflexió i ajudés a definir col·lectivament les direccions desitjables i sostenibles per a la història de l'educació en el present i futur més immediats.²

Ja fa més de mig segle que la influència de l'anomenada «nova història» en la Història de l'Educació va donar lloc a una transformació substancial en la concepció d'aquesta disciplina: en redefiní els objectius, metodologies i, fins i tot, l'abast. Aquest corrent historiogràfic, sorgit en el marc d'una crítica general als paradigmes positivistes tradicionals, posava l'èmfasi en la dimensió social, cultural i econòmica dels fenòmens històrics, i n'ampliava les fonts i els enfocaments utilitzats per analitzar el passat. Marcada pel seu caràcter interdisciplinari, la nova història va establir connexions amb camps com la sociologia, l'antropologia, la psicologia i la política, de manera que oferia noves perspectives per comprendre el paper de l'educació en la configuració de les societats. Però no solament va implicar una anàlisi profunda de les societats en les quals es desenvolupava l'educació en el passat, sinó també un compromís renovat amb el present. Els historiadors de l'educació, inspirats per aquesta nova concepció, es van proposar d'investigar les relacions entre l'educació i les estructures de poder, els processos de socialització, les desigualtats socials i la construcció d'identitats col·lectives. Així, la nova història de l'educació no es va limitar a relatar els fets del passat com un conjunt d'esdeveniments tancats i lineals, sinó que els va començar a reinterpretar amb l'objectiu d'entendre

² Aquest monogràfic, inclosa aquesta presentació, és fruit del projecte titulat «Historia pública de la educación en España (1970-2020). Percepción social, memoria colectiva y construcción de imaginarios sobre los docentes y sus prácticas» finançat per: PID2020-113677GB-I00 / MICIU / AEI / 10.13039/501100011033 i del Programa de Foment de la Recerca i la Innovació de la Universitat de les Illes Balears 2024-2026 per mitjà del GEDHE/IRIE.

problemes i realitats contemporànies, i contribuï, doncs, al debat públic sobre qüestions que preocupaven en aquell moment.

Més enllà d'ampliar els horitzons metodològics i epistemològics de la disciplina, aquesta transformació també va implicar plantejar la dimensió ètica i social del treball historiogràfic. Els historiadors de l'educació van començar a reconèixer la responsabilitat de la seva tasca, no únicament com a acadèmics, sinó també com a participants actius en la societat. En aquest context, el compromís social de l'historiador de l'educació esdevingué inseparable de la seva tasca acadèmica. Aquesta nova visió establia un vincle directe entre la recerca històrica i les demandes socials del moment, i promovia, per tant, una història que fos útil per comprendre el present i transformar el futur. La història de l'educació va esdevenir, d'aquesta manera, una eina per qüestionar les relacions de poder existents i per fomentar una educació més inclusiva i crítica.

A Espanya, aquest procés de transformació va coincidir amb un període de grans canvis polítics i socials, marcat pel final de la dictadura franquista i la transició cap a la democràcia. La història de l'educació, com a disciplina, no va ser aliena a aquestes dinàmiques, i molts historiadors van adoptar un posicionament polític que complementava el seu compromís social. El darrer terç del segle xx es va caracteritzar per una notable activitat historicoeducativa, tant docent com investigadora, orientada a donar resposta a les preocupacions de la societat del moment. A través de la seva tasca i del seu compromís, els historiadors de l'educació van contribuir al coneixement acadèmic, però també van aconseguir difondre les seves troballes més enllà dels cercles especialitzats, de manera que acostaren la història de l'educació al gran públic. Aquest esforç es va traduir en més visibilitat de la disciplina i en un impacte més ampli en l'àmbit públic.

Amb el pas dels anys, tanmateix, els canvis sociopolítics i acadèmics han provocat un cert distanciament respecte d'aquell compromís social inicial. I aquest és un tema que ens preocupa. En ple segle xxi, aquesta situació fa que ens replantegem qüestions fonamentals sobre la raó de ser de la història de l'educació i sobre els públics als quals ens dirigim i als quals voldríem arribar. En les dues darreres dècades, l'interès per revitalitzar aquest compromís social inicial ha impulsat l'exploració de nous enfocaments historiogràfics, coneguts com a «girs», que alhora han ofert eines i perspectives renovades per connectar el coneixement historicoeducatiu amb la societat actual. Arreu del món, han proliferat iniciatives de recuperació del patrimoni escolar i educatiu en general, que han atès el valor que pot tenir pels historiadors de l'educació a l'hora

d'acostar-se a la història material de l'educació i també l'interès i atractiu que ha demostrat tenir per al públic en general. Paral·lelament, aquesta necessitat de recuperar l'atenció del públic ha permès que noves maneres de fer història de l'educació hagin adquirit un protagonisme creixent. Aquí el concepte d'història pública de l'educació s'ha incorporat en diferents contextos de recerca i docència historicoeducativa, i ha desenvolupat matisos diferenciadors segons les tradicions historiogràfiques de cada lloc. Així i tot, però, tots coincideixen en la necessitat de recuperar l'atenció del públic general i de redefinir el paper de l'historiador com a mediador entre el passat i el present.

Com ja hem dit a l'inici de la introducció, aquest monogràfic pretén ser un exercici de reflexió per entendre com la història de l'educació ha mantingut la seva presència i compromís amb la societat, i també per afrontar reptes inèdits que transcendeixen els límits tradicionals de la disciplina. Entre aquests desafiaments destaca l'impacte de tecnologies com la intel·ligència artificial, que, tot i ser prometedora, exigeix una reconsideració de les competències necessàries per exercir com a historiadors al segle XXI i també de les implicacions ètiques, metodològiques i epistemològiques que planteja. Pensem que la manera com s'encarin aquests desafiaments serà determinant per al futur de la disciplina, ja que influiran en la docència, la recerca i la capacitat dels historiadors per connectar tant amb el seu alumnat com amb la societat en general.

Integren el monogràfic nou aportacions —vuit articles i una entrevista— connectades per un fil conductor: la interrelació entre la recerca historicoeducativa i el seu impacte social. Estan encapçalades per la conferència plenària de Marc Depaepe que motivà la iniciativa d'ampliar el debat sobre la presència pública i el compromís social de la història de l'educació en claus de passat, present i futur. Depaepe, actualment catedràtic emèrit d'Història de l'Educació, Pedagogia i Psicologia de la Universitat de Lovaina, planteja, a partir d'un exercici de retrospectiva de la seva pròpia participació en la historiografia, quin paper pot exercir la història de l'educació en el marc de la història pública. Aquesta reflexió se sustenta en dues idees subjacents: per una banda, la convicció que qualsevol investigació històrica publicada està dins l'espai públic, tot i que la seva recepció depèn del contacte, cada vegada més difós, del públic amb el qual es publica, i d'aquí el compromís dels historiadors de l'educació a facilitar aquest contacte mitjançant traduccions, conferències, exposicions, etc.; per l'altra, la constatació que tant les recerques historicoeducatives com les estratègies de difusió estan excessivament condicionades pels organismes que les subvencionen, per la qual cosa s'alteren

els objectius de la seva suposada missió educativa. Aquesta reflexió crítica obre el debat.

Recullen el testimoni Paulí Dávila Balsera, Luís M. Naya Garmendia i Irati Amunarriz-Iruretagoyena, de la Universitat del País Basc, els quals, amb un títol més que suggerent —«Zahoríes y derviches en Historia de la Educación en España»—, recullen els girs historiogràfics que s'han manifestat en la història de l'educació feta a Espanya durant les darreres dècades motivats per la necessitat de cercar noves fonts i aplicar nous enfocaments. Com si es tractés d'un espectacle, aquest article ens situa com a espectadors d'una desfilada de pràctiques historiogràfiques que, tot i ser fruit de la legítima necessitat dels historiadors de descobrir noves font i explorar nous enfocaments, sembla haver adquirit un ritme frenètic en els darrers temps. Amb autocrítica i ironia ben entesa, i fent servir com a símls saurins i dervixos dansaires, l'article proposa fer una aturada més que necessària per reflexionar-hi seriosament.

El tercer article d'aquest monogràfic aporta una perspectiva internacional al recorregut que ha fet la recerca en història de l'educació les darreres dècades. Ian Grosvenor i Sian Roberts, de la Universitat de Birmingham, fan repàs de com s'ha desenvolupat el diàleg entre el passat i els historiadors de l'educació del Regne Unit, partint de l'exemple concret del recorregut del DOMUS, «Research Centre in Histories of Education», grup creat per acadèmics del Regne Unit, representatiu de la història de l'educació que s'ha fet en el context britànic des dels anys noranta del segle xx. Aquest article ens convida a considerar la història de l'educació com una empresa feta des del present. Com bé diuen els autors, el passat és passat, però la història la fan els historiadors des del present, en continu diàleg amb el passat que volen conèixer i interpretar. A partir d'aquesta premissa, Grosvenor i Roberts ens donen a conèixer els projectes desenvolupats des del DOMUS i la seva aportació a aquest diàleg infinit, en constant compromís amb la societat, entre els historiadors i el passat.

També ens convida a la reflexió sobre el passat i el present de la història de l'educació l'article d'Eugenio Otero Urtaza, de la Universitat de Santiago de Compostel·la, titulat «Los ideales educativos de los maestros desde una perspectiva histórica y los desafíos del neoliberalismo». Aquest article planteja el compromís dels historiadors de l'educació amb la docència universitària i la seva dimensió formativa en valors socials i democràtics. Per fer-ho, Otero presenta un recorregut, des del principi del segle xix fins a l'actualitat, i n'analitza els ideals educatius desenvolupats per mestres i professors de magisteri. Constata que els desacords entorn del sistema educatiu arrossegats

d'anys enrere debilita l'educació pública, la fa vulnerable al neoliberalisme cada cop més invasiu, amb la seva voluntat privatitzadora. L'article ofereix, des d'una dimensió històrica, les claus per entendre la situació actual del sistema públic d'educació a Espanya, i dels perills imminents als quals ens enfrontem en l'actualitat, que amenacen de destruir la cultura de la igualtat d'oportunitats que proposava el liberalisme clàssic.

Fent un pas cap al futur, ja present, Sjaak Braster, de l'Erasmus University de Rotterdam, ens proposa un repte inèdit sobre el qual també hem de reflexionar tant des de la recerca com la docència en història de l'educació: la intel·ligència artificial (IA). L'article, que només amb el títol —«Artificial Intelligence: A new grammar or the end of knowledge? Lessons for historians of education»— ja ens aboca a la reflexió, qüestiona què ens pot ensenyar la història de l'educació sobre el futur de la IA dins l'educació, com afecta els nostres coneixements sobre història de l'educació, i com podem utilitzar-la tant per a la docència com per a la recerca historicoeducativa. En resposta a aquestes qüestions, Braster conclou que la IA és una eina valuosa si es fa servir tenint en compte tota la seva especificitat. Amb aquest article, que per primera vegada connecta la història de l'educació amb la IA, es completa la primera part d'aquest monogràfic dedicada a la reflexió profunda i crítica sobre la presència pública i el compromís social que ha mantingut, manté i hauria de mantenir la història de l'educació.

La segona part del monogràfic aporta exemples que il·lustren la presència pública i el compromís social de la història de l'educació i els seus historiadors, i que contribueixen a enriquir les reflexions i debats ja plantejats en els articles anteriors.

Sara González, de la Universitat de les Illes Balears, i Girodana Merlo, de la Universitat de Pàdua, demostren, amb una recerca feta a partir d'una col·lecció de monedes commemoratives encunyades per diferents països del món amb motiu de l'Any Internacional del Nen, el 1979, que la història de l'educació es fa present públicament de maneres molt diverses i amb intencions molt diferents. La imatge i la representació de la infància en aquesta col·lecció transmeté a la societat del moment valors de sensibilització i acció global a favor dels drets dels nens i de la protecció i educació. Aquest estudi és un exemple dels usos públics i polítics que s'ha fet de l'educació i la infància a través de la seva visibilització en objectes de difusió massiva. L'estudi del missatge educatiu d'aquestes monedes commemoratives ens acosta al coneixement de la dimensió pública i a la presència en la societat que ha tingut la història de l'educació en moments concrets de la història més recent.

Els productes culturals i comercials també han ajudat a fer present la història de l'educació i els historiadors de l'educació dins la societat, i han arribat al gran públic amb coneixements derivats de la recerca historicoeducativa. En aquesta línia, Francisca Comas, de la Universitat de les Illes Balears, i María del Mar del Pozo, de la Universitat d'Alcalá de Henares, presenten els primers resultats d'una recerca sobre documentals historicoeducatius realitzats a Espanya els darrers cinquanta anys. Fan esment de la participació en aquests documentals, com a testimonis experts, del col·lectiu d'historiadors de l'educació de les nostres universitats. El compromís dels historiadors de l'educació amb la divulgació entre el gran públic del resultat de les seves recerques sustenta el rerefons d'aquest estudi. Presenta un extens inventari de documentals històrics sobre educació centrats en èpoques anteriors a la dictadura franquista, així com els resultats, tant quantitativament com qualitativament, derivats de l'anàlisi concreta de la presència d'historiadors de l'educació en aquest tipus de productes culturals i divulgatius. L'article posa de manifest que els historiadors de l'educació poden ampliar el seu impacte fora de l'acadèmia i connectar amb públics més amplis.

Aquesta connexió amb el públic és un dels objectius principals dels museus de l'educació. En aquest sentit, donant novament una ullada més enllà de les nostres fronteres, el monogràfic inclou l'aportació de Francesca Davida Pizzigoni, de la Universitat de Torí. Analitza el paper que han tingut i tenen els museus de l'educació a Itàlia en l'ambiciosa empresa de fer arribar la història de l'educació al gran públic. El seu sòlid coneixement sobre aquest tema li permet valorar la situació actual dels museus de l'educació italians i oferir-nos una panoràmica prou il·lustrativa, a més d'encarar el futur plantejant quines accions es podrien dur a terme per fer visible la història de l'educació i el seu compromís amb la societat. Reivindica, en aquest sentit, la necessitat de mantenir sinergies i col·laboracions entre les entitats i els sectors, tant els compromesos amb l'estudi i conservació del patrimoni historicoeducatiu com els que ho estan amb el seu impacte sobre la didàctica en les escoles.

Finalment, Pablo Álvarez, de la Universitat de Sevilla, historiador de l'educació i reconegut especialista en pedagogia museística, completa aquesta aproximació i el debat sobre la presència pública i el compromís de la història de l'educació entrevistant la Dra. Maria Celi Chaves Vasconcelos, de la Universitat de l'Estat de Rio de Janeiro (Brasil). L'entrevista planteja els interrogants que ens preocupen com a historiadors de l'educació en aquests moments i que han estat tractats en els diferents articles del monogràfic: quina història de l'educació fem i per a qui; com podem connectar amb la societat

en general i amb nous públics en particular; quines iniciatives o estratègies podem fer servir, o quin paper tenen i poden tenir els museus pedagògics en aquest intent de connectar la història de l'educació amb la societat. Tant amb les qüestions com amb les respostes s'estableix un interessant diàleg entre aquests dos historiadors de l'educació procedents de dos continents diferents, que demostra, si més no, l'existència d'un interès comú a escala internacional a impulsar la presència pública de la història de l'educació i enfortir-ne el compromís social.

Tot plegat és un repte que tenim al davant. Agraïm la col·laboració de totes i tots els autors. Valgui aquest monogràfic com a punt de partida per, si més no, començar-hi a reflexionar.